

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 1230

Title: *Adhyatma Vidya*
Upadesa Vidhi

1230

In Complete

: Adhyatma Vithya Upadesa Vithi		Title
:	:	Shankar
:	:	Author
:	:	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
1230	:	Remarks

५१
वंशमिषंशतोहेतोमूलशरीरंत्वंननवसिरातस्त्यंनोन्न
वन।इदंमूलशरीरंश्रदंननवामि।रातावताममकिंजातंहि
तंसाधुसाधुश्ररेसावधानमतिःशृणु।यदाइदंशरीरंत्वंननव
मितदाअनित्यजातिवर्णाश्रमाश्चत्वंननवसि।षड्रावविका
रोतवनास्तिजायतेअस्तिवर्द्धतेविपरिरामतेअपह्रीयतेनश्य
नियुवाजराभरण।वर्णधर्माश्रमाचारशास्त्रयंत्रेणयोजितः
निर्गतोसिजगज्जातात्यंजरादिवकेन्द्री।वर्णाश्रमौधर्मा

धर्मो विधितवनास्ते वा यतः शास्त्रमाह वस्मात्प्रमानिमाने
 न श्रुतेर्दासो न वेन्नरः वर्णाश्रमविहीनश्च वर्त्तत श्रुतिमूर्ध
 नि यावद्देहात्मविज्ञानं बाधते न प्रमाणातः ॥ प्रमाणं कर्म
 शास्त्राणां तावद्देवोपपद्यते इति ॥ अहं देहो न ज्ञामीति यदा
 ज्ञानं जातं तदा सर्वकर्तृ तमपि तवनास्ति ॥ नो न गवन् ॥ इदं
 स्थूलशरीरं अहं न ज्ञवसित्वदाज्ञया ॥ अज्ञासि पं स्थूलशरी
 रं संवधातवर्णाश्रमकुलगोत्रजातिस्त्रीपुरुषनपुंसकस्य

१३

सं

लक्ष्मस्वदीर्घश्यामगौरादिनामरूपषड्रावविकारधर्माध
 र्मो विधिममनस्येव तव रुपाकटाक्षनिरीक्षणासम्पत्त
 या ज्ञानं ॥ अन्यश्च नो न गवन् ॥ इन्द्रियाणामनावे शरीरचल
 नावात् ॥ कारणो हं वधिरो हं इत्यादि अनुभवश्च इन्द्रियाणि अ
 हं इति पृष्टो गुरु राह ॥ तन्न न वसि कथं इत्यंत तन्मृतकार्यमेव
 नो न गवन् ॥ कस्य नूतस्य किं कार्यं उच्यते न नः सकाशात् न
 वा कृदिकरणसमुत्पन्ने वायुः सकाशात् ॥ त्वकाणि दिकरणे

समुत्पन्ने तेजसकाशात्तच्चक्षुषादौदिकरणे समुत्पन्ने॥ उ
दक् स का सा त र स न उ य स्थे दिक रणे स मु त्य न्ने॥ श्चि वी स
का शा त घ्रा णो पा यु दिक रणे स मु त्य न्ने॥ पंचांशे न स ह म नो
ज्ञातं बुद्धिर्मनो विशेषणव॥ रातद्देवविहृणोति॥ वाक् श्रोत्रेऽ
काशाकार्येणवविचारप्रधान्ये सतिशयनिबन्धकत्वात् प्रा
येणशब्देत्यन्निर्वागस्य॥ त्वक्शणिवायुविकारोऽस्पर्शग्रहण
त्वात्स्पर्शवन्तरावद्व्यस्य॥ हस्तेनोपादातुंशक्यत्वात्तच्चक्षु

पादौ तेजो विकारौ। रूपस्य ग्राहकत्वात् प्रायेणो लत्वपा
दयोः। क्रमोप्यत्र प्रमाणं उपस्थौ। जिह्वे चापि उदकविका
रौ। एकरसग्राहकत्वात् स्निग्धत्वात्। प्रायेणोपस्थेऽन्नं
दत्वात्। घ्राणे पायुचपाथिवे गंधग्राहकत्वात् प्रायेण
गंधत्वान्नपाथो विसर्गात्। मनः साधारणं पचानां कार्यं
पंचवृत्तिग्राहकत्वात् बुद्धिर्मनो विशेषः पाचकपाठक
त्वात्। पंचप्राणवृत्तिर्वायुविकार एव तदात्मकत्वेनोप

अन्यमानत्वात् एवंचूतानि जडानि तदंशसंयोगेन्द्रि
याणि जडानि नो न गवन् स्वस्वविषयं ज्ञानं तिकथं मि
न्द्रियाणि जडानि ॥ तच्छृणु ॥ अरे श्रोत्रमात्मानं न जाना
ति ॥ परमपिन जानाति ॥ स्वविषयं शब्दं ज्ञानं नेष्टे अन्य
विषयमपि ॥ ज्ञानुन समर्थं ॥ न न यथा जडं किं नु शब्दं ज्ञा
नकरणं साधनमित्यर्थः ॥ प्रदीपवत्तथा दीप रूपा
दिज्ञानसाधनं यथा दीपेन रूपादिगृह्यते तथा श्रोत्रे ॥

१५

एवमिति एवमितरं एवमपि करणानि कर्मैन्द्रियाणि क्रि
यासाधनान्येव यथादर्विवत् ॥ अतस्तजडानित्वं न न वसी
तिसिद्धं ॥ त्वं नु ज्ञानमेव ॥ नो न गवन् ॥ प्राणो सति देहश्चेष्टं ते
न्द्रियाण्यपि चेष्टंते ॥ प्राणो गते देहश्चेष्टा ही नो न वति ॥ इन्द्रि
याण्यपि तादृशानि न वंति ॥ अदंस्तु धावानपि पासावा
न इत्याद्यनुनवाच्चा ॥ अतः प्राण एवाहं ॥ तन्न न वसि कथं
चैतन्याभावात् ॥ सुषुप्तौ स्वप्ने उस्वासनिस्वासरूपेण च ॥

वर्तमानोप्ययमंतर्बहिश्च न जानाति। चोरो गृहे प्रविश्या
 परुषान् नृषणानि गच्छति सति न जानाति। अतो अत्यंतं न
 उराव प्राणादयः देहवदेव। अपि च एकस्मिन्पुरुषे केशायने
 स्वस्त्रीयं सपुरुषे स्थिते सति कस्मिंश्चिज्जारे आगत्य स्त्रीम
 ह नृषणानि परिहृत्य गच्छति सति इत्थं न कर्तव्यमिति य
 तो न निवारयति। अतो अत्यंतं न जानाति। प्रबुद्धे जानाति इति चे
 त्। न सर्वा वस्था सुखं स्यात्। न स्वामरूपेण स्योपरितिर्ना

१६

स्वेव स्थित्वाप्यसौ न जानाति। कथं इच्छं। इदानीं कस्मिन् न
 गे स्वस्ववर्त्तत इति पृष्टे पि अस्मिन् नागे अहं वर्त्तत इति प्रति
 वक्तुं न जानाति। अतः स्थित्वापि न जानाति तस्यायमर्थः। न
 नु जडश्चेत्प्राणः कथं जडं शरीरं चेष्टयति। उच्यते। जडोऽपि ज
 डं चेष्टयन् लोके दृश्यते कुतः प्रचंडमारुतः गृहाच्छादनपर्ण
 शारवाहृत् अन्यत्र पातयति। जडस्याप्ययमेव स्वभावः। नै
 तावतात्मानवति प्राणस्य स्वचेष्टानस्वतंत्रता कर्माधीनै

वकथं॥ जाग्रतस्थितिनिमित्तं कर्मोद्भूतं न वसितुं प
रुये सर्वाणि करणानि गृहीत्वा बुद्ध्युपाधिसंपर्कजनितवि
ज्ञानेन सदस्वप्नं वा सुषुप्ते वा गच्छेत्॥ एवं अवस्थात्रयमनुव
रत गच्छति॥ कर्मनिमित्तं वेदंगमनागमनं प्राणोपितकर्म
वेदादेव शरीरं परिपालयन् वर्तते॥ अन्यस्यापि व्यानादि
व्यापारवेष्टां कर्तुं न समर्थः॥ अतः जड एव प्राणादयः॥ एवं
इन्द्रियसमूहात्मकं सप्तदशकं लिङ्गशरीरं त्वं न न वसी॥

१७

तिसिद्धं॥ मानूत न गवन् मनसि स्वस्थे पश्यति शृणोति च हं
संकल्पवान् चिक्त्वान् इति अनुभवान् मनोव्यपेन पश्यति
न शृणोति॥ अतः मन एवाहं॥ तन्न न वसितुं दहानी मे मनोऽन्यत्र
इहानी स्थिरीभूतं यद्विन्नं यो वेति समनो न न वति॥ मनः सः का
शास्त्रं दृष्टान्निगूणवः॥ अपि च तन्मनः साबुद्धिरित्युच्यमाने प्रति
लक्षणे वैलक्षण्ये॥ अयुगपद्भावनिमित्तं यौरेकस्य नाशो अन्यो
त्यन्त्रिः॥ मनो न त्यन्त्रि मनो विनाशवच्च सुषुप्ते अनादादिति त॥

देवानुभवः अत्र श्रुतिरपि आत्मनो मनोज्ञातं इति तत्रैव वि
लीयते इति श्रुतः मनः त्वं न न वसीति सिद्धं ॥ एवं इंद्रिय समू
हात्मा कंसमदं कं लिंगशरीरं त्वं न न वसीति सिद्धं ॥ नोनग
वन ॥ एतस्मात् त्वं लिंगशरीरमदं न न वसीति श्रुतेन ज्ञानेन मम
किं ज्ञानो न विष्यति ॥ अरे सावधान मतिः शृणु ॥ यदा लिंगश
रीरं त्वं न न वसितदा गमना गमने स्वर्ग नरकादि नोगोपितव
नास्मेव ॥ यथा ज्ञानु निमग्रे मंगुरिव तथा लिंगशरीरनाशे ग

१८

मना गमने तव नास्मेव ॥ अपि च पारश्व फल नोगोपितव नास्मे
व ॥ नोनगवनूतत्कथं इत्थं ॥ देहो नोगायतनं विषयाणि नो
म्यानि इंद्रियाणि नोगशधनानि मनोबुद्धि नो क्रा ॥ एवं नो
क्रानोगायतनं नोग्यानि नोगसाधनानि एतच्च बुष्टयं त्वं न
न वसि ॥ तस्मादाद्यं न कर्मफल नोगस्तव नास्मेव ॥ नोन
गवन ॥ जाग्रत स्वप्ने सुख दुःख मदमनुभव ॥ कथं सुख
दुःख मम नास्ति ॥ तत् शृणु ॥ अरे शरीरगत चक्षुः शूल उदर

वेदनादयः। सुरबुपत्यावस्थामापन्नस्य बुद्धिरदितस्य त
 वनप्रतीयंते। अतस्तेन वधं मानं नवंति क्षेत्रे त्वयि मन्य
 ते मूढो यथा जलस्य चंदेयतः शास्त्रमाह। स शरीरस्य प्रिया
 प्रियो पदति स्थिति यशरीरं वा वसंतं न प्रिया प्रियोऽसृशं
 तइति। श्रुतिशारवा कामः संकल्यो विचिकित्सा श्रद्धा श्रद्धा
 धृतिरधृतिः क्रीडिर्निरित्येतत्सर्वं मनरावा। अत्र न गवधचनं
 इच्छादेष सुषंडुः षं संघातश्चेतना धृतिः। एतत्तत्क्षेत्रं समा

१९७

सेनसविकारमुदाहृतं। स्मृतिरतिरागिच्छासुखदुःखादिव
 दोसत्यां प्रवर्तते। सुषुप्तौ नास्ति तन्नाशो तस्माद्बुद्धेस्तनात्मनः
 अंतःकरणधर्ममित्यर्थः। इति श्रुतिस्मृतिगुरुस्त्वानुनवात्
 लिंगशरीरं अहं न न वामीति यदा ज्ञानं जातं तदा नाना योनिश्च
 मणमंत्रज्ञानवगुणरहितो न वसिस्वामि नृसः न वगुणः कः बु
 द्धिरागप्रयत्नदेष संस्कारधर्माधर्मसुखदुःखेति। नो न गवध
 अंतःकरणे वायुकरणेऽपि अहमनुसंधाता देहो हं न न वा

मिदं दिवाणि अहं न न वा मि प्रो रणो पि अहं न न वा मि मनो पि
 बुद्धि रहं न न वा मि । एतत् सर्वं स्यानु संधाता मामहं न जानामि इ
 ति नमश्चिन्तः । अतः कोहं देहीति निः संदेहं न्नांति निरासं कुरु
 ममेति विज्ञापितः । स न गुरु रुयदि शतित त कथं इच्छं किं न जा
 नासीति तव कारण शरीर मव्या कृत मज्ञान संज्ञिक मस्ति
 तत्कथं इच्छं इहं सर्वं दृश्यं कथं रूपं त्वं जानासि । आत्मान मे
 व न जानासि इति वदसि । एतदेव तवात्मा ज्ञानं इहं एव कारण

२०

शरीरं । अस्या अथ किं न जानासि इति । तव कारण शरीर मव्या ।
 कृत मज्ञान संज्ञिक मस्ति स्त्वमेव तत्कथं इच्छं त्वदन्यः को पि ।
 न जानंति इति त्वमेव वदसि मामहं न जानामि इति अतः । अ
 स्या ज्ञान स्य त्वं एवा श्रयः । अज्ञानं नमवत्वं सम्यक् वेक्षि अत
 स्तं जडो न न वसि वेद्य वेद्यत्वात् अतस्त्वं ज्ञान । तस्या ज्ञान स्या
 अथः किं ज्ञानं तत्तत् ज्ञान मपि त्वमेव त्वयि स्थित मज्ञानं यतो
 जानासि । अतस्त्वं स्पष्टं कथं एव तव दृश्य मानं त्वं न न वसि

स्पूलसूक्ष्मशरीरवत्। अतः कारणवारीराद्भिन्नस्त्वं। एव
 माश्रयविलक्षणज्ञानमात्रमाहीस्वरूपस्त्वं रावंमां कोहमि
 तिवदसि। अत्र विच्छिन्नाखंडं दंडायमानज्ञानं स्वरूपो नवान्
 कोहमिति वदसि। ततः निःसंशयं शृणु। इन्द्रियाणि स्वात्मा
 नं स्ववृत्तिचनज्ञानं ति परस्परमपिन ज्ञानं ति अतः जडानित्वं तु
 इन्द्रियाणि इन्द्रियवृत्तिचमदा ज्ञानासिमनः स्वात्मानं न जाना
 ति। परस्परंबुद्धादि व्यापारकर्तृ न समर्थः अतः जडानि। त्वं

२१

बुभनो बुद्धादीनि सदा ज्ञानासि अतस्तव स्वरूपं ज्ञानमे
 व। यथा राहो शिरशिरः। रावराहुः तथा ज्ञानमेव त्वं तथा
 च श्रुतिः। येन वा पश्यति येन वा शृणोति येन वा गंधानां
 जिघ्रेति येन वा वाचं व्याकरोति येन वा स्वादुं वा अस्वादुं वा
 विज्ञानाति तद्विज्ञानं ब्रह्म यो वेत्ति विशुं न च तस्य वेत्ता त
 माहु रग्रं पुरुषं पुराणं यस्मात्मा सर्वमिदं विनाति। स्मृ
 तिरिति। इन्द्रियाणि पराण्याहु रिन्द्रियेभ्यः परं मनः मन

सक्तपराबुधिर्योबुधेः परतस्तसः॥ ज्ञानमात्रस्वेति
भावः अथविधिमुखेनप्रतिबोधयतियतोज्ञमिस्वरूप
स्त्वंअतस्तवाज्ञानेनास्तियथासूर्येतमःअतस्तस्याज्ञा
नस्यनिवर्तकंज्ञानमपितवनास्ति। ज्ञानस्वरूपत्वात्
यथादीपस्यान्यदीपेछानास्तिरावप्रकाशस्वरूप
त्वात्। तस्मादज्ञानज्ञानोद्भवोबंधमोहोवपितवनस्तः
अतो नित्यमुक्तएवत्वं। यतःशास्त्रमाहअनात्मन्यात्मधी

२२

बंधस्तन्नाशोमोहोउच्यते। बंधमोहौनविद्यतेनित्यमुक्त
स्यवात्मनः॥ अतस्त्वंविदूषं। सद्रूपत्वंप्रदर्शयतिचक्षुरा
दीनिकरणान्यादित्याद्यनुगृहीतानिस्वस्वविषयेषुप्र
वर्ततेतत्रबुद्धिःकरणव्यापारमनुभवतित्वंचैतन्योज्ज्व
लितोऽनयात्मकद्रष्टादृश्याकारंविपरिणामतेतज्जागरणं
नवतितस्यसाक्षीत्वंचैतन्यंजाग्रसंस्कारप्रत्ययवासना
वासितबुद्धिःपुण्यपुष्टिकवत्। त्वंचैतन्योज्ज्वलितोऽनयात्म

कदशादृशपाकारं विवरिणामतेतत्त्वप्रंनवतिथयाचित्र
पटवत्तत्त्वस्यैककृतः साक्षीत्वमेवजाग्रत्स्वप्नावस्थास
र्वसंस्कारैः॥ सहबुद्धिसाक्षात्ममूलाविद्यायांजीनासावि
द्यासंस्कारमात्रावशिष्टात्वयि विश्रम्यं निर्विकल्यानु
नवोन्मत्तातिष्ठते इयं सुषुप्तावस्था॥ न किंचन कामं काम
यतिन किंचन स्वप्नं पश्यति सुखरूपं एवेति यः योवेति त
स्य सत्त्वं साक्षीस्वरूपं॥ एवं श्रवस्थात्रयज्ञावाज्ञावसाक्षी

२३

अनुसृतं यत्कृतं चैतन्यं त्वं॥ अतः कालत्रयस्थायी स
र्वदाज्ञावरूपमित्यर्थः॥ अन्यस्य सत्तामसत्तां स्वयं ज्ञाना
मिस्वसत्तास्य त एव प्रमाणं स्वसत्ताज्ञानाश्रयं विज्ञानसंज्ञ
वति अतः स्वसत्तानुत्पत्तिवसिदं अतस्तव स्वरूपं सद्रूपं॥ अने
दरूपतां प्रदर्शयति॥ व्यावृत्तेषु इंद्रियेषु स्वस्वविषयादत्यंत
श्रमितसम॥ त्वयि सुखस्वरूपे विश्राम्यते न सुखस्वरूपं पु
नः॥ सुखस्वरूपवत्॥ उचितानि को र्थः॥ स्वव्यापारे समर्थ

निनवंति इत्यर्थः। यथा पटमुगंधवत्तथापरमुसंहारव
 त्त्रतस्तवस्वरूपमानंदरूपं। अद्वितीयं प्रदर्शयति। अत्र
 सादिपिपीलिकांतमनुसृतं अंतर्गमिमाह्नी एक एव अ
 तः। त्वं अद्वितीयं तथा वश्रुतिः॥ एको देवः सर्वभूतेषु गृहः
 सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा कर्माधक्षः सर्वभूताधिवासः
 साह्नीचेता केवलो निर्गुणश्चेति। ननु साह्नीप्रपंचसद्विती
 यं किं न भवति। तत्तृणमृदिकोरपुमृदेवसुवर्णविका

२४

२५ सुवर्णमिव तंतुकार्येषु तंतुरेवाचिद्विवर्त्तश्चिदेवरज्जुस
 पवत्॥ शुक्लिकारजतवत्। अतस्त्वं अद्वितीयः। अखंडत्वं
 प्रदर्शयति। सजातीयविजातीयस्वगतनेदरहितत्वात्
 एकरसं अखंडस्त्वं सैध्ववधनवत्॥ अचलत्वं प्रदर्शयति
 जन्ममृत्युरहितत्वात् त्वं अचलः॥ अजत्वं प्रदर्शयति। अना
 दित्वात्कारणरहितत्वात् त्वं अजः॥ अक्रियत्वं प्रदर्शयति
 यथा अमकसंनिधिसन्नानामात्रेण जडमयं लोहं चेष्ट

ते॥ तथा हंकारममकारेष्वाप्रयत्नरहितस्य सच्चिदानंद
 स्वरूपस्य सत्त्वसत्तासन्निधिमन्त्रेण देहेन्द्रियप्राणमनोबु
 द्धिसंकाशात् सदसक्रिया उत्पद्यते॥ अतस्तदस्वरूपम
 क्रियं॥ तथा च आत्मचेतनमस्मितदेहेन्द्रियमनो ह्रियः स्व
 कियार्थेषु वर्तते सूर्यालोके जना इव॥ अत्र न गवानाह॥ रा
 शीरवाद्भनो निर्यत्कर्मपारमतेनरः॥ न्यायं वा विपरीतं वा
 पंचैते तस्य हेतवः॥ सच्चिदानंदमक्रियस्वरूपं तव सत्यं स्व॥

२५

नावः॥ यथा गुप्तावतः सवित्रः प्रकाशवत्॥ अथ कूटस्थस्व
 रूपत्वं प्रदर्शयति॥ कूटस्थमविकारिकूटवत्तुतिष्ठति कू
 टस्थः॥ अतस्त्वं कूटस्थः॥ अनंततां प्रदर्शयति॥ अक्षकादि
 दृष्टिवीपर्यंतं सर्वतत्वेषु पूर्वव्यापकं चेतन्यं॥ यथा घटोत्प
 त्तेः॥ पूर्वव्यापकं न न अतस्त्वं अनन्ता॥ १०॥ स्वरूपस्य प्रकाश
 तं प्रदर्शयति तव दृश्यमानमिदं सर्वत्वं न न वसीति तवैवा
 नु न व सच्चिदानंदस्वरूपं न व सितवैव स्वसंवेद्यं अतस्त्वं

स्वयं ज्योतिस्वरूपं ॥ ११ ॥ ब्रह्मत्वं प्रदर्शयति ॥ वृद्धत्वात् वृद्ध
णात्वात् वा प्रत्यगात्मे हृदोच्यते ॥ तत्त्वं ब्रह्म परं रूपं गीयते व
कुधा श्रुति ॥ १२ ॥ अतस्त्वं ब्रह्म अतश्चित्सदानं दाद्वितीयमखं
इमं चलमजमक्रियं कूटस्थानं तस्वरूपं स्वप्रकाशं ब्रह्म ए
तेर्दादशानि विंशोषणो विंशोषितं परब्रह्म तदेवाह मोमिति
प्रतिपद्यते ॥ यथानीलं महस्रुगंधोत्पलवदात्माणवमित्यश्रु
द्वबुधमुक्तमलुमवतत्त्वं इति तवैवानुजवोजातः ॥ अत्र श्रुति

२६

स्तवप्रमाणं प्रज्ञानमनामधेयानिश्चात्मा वा इदमेकमेवात्रा
सीत् ॥ तस्माद्वैतः कृद्वा तदेवानुप्रविष्टः ॥ अतः प्रविष्टः शास्त्रा
जनानां अनंतरमवाह्यं सत्वाह्यं न्यातरो अजः ॥ अशरीरं श
रीरेषु ज्ञात्वा देवं सर्वपात्राय दानिः ॥ अत्रायं पुरुषः ॥ स्वयं
ज्योतिर्नवंति ॥ योयं विज्ञानमयः पुरुषः ॥ योयमसंगो ह्य
यं पुरुषं योयमविनाशी पुरुषः ॥ प्रत्यगानंदमयः ॥ पुरुष
महस्त्रशीर्षी पुरुषः ॥ योयममृतमयः पुरुषः ॥ विज्ञानमा

नंदब्रह्मः। प्रज्ञाप्रतिष्ठाब्रह्म। सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म। एकमे
 वाद्वितीयं ब्रह्म अयमात्मा ब्रह्म। स्मृतिम्यश्चक्षेत्रज्ञं चापि मां
 विद्धि॥ नवद्वारेषु रेद्वेदी अनादित्वा त्रिगुणत्वात्। समं स
 र्वेषु भूतेषु उत्तमः पुरुषास्त्वन्यः। न जायते म्रियते वा नादृते
 कस्यचित्पापं। अविनक्तिं विनक्तेषु विद्याविनयसंपन्ने
 वासुदेव सर्वमिति। उपद्रष्टानुमंता च। सर्वेन्द्रियगुणान्नामं
 आत्मैव देवाता सर्वा। एतैरन्यश्च विशेषणैरविशेषितं। प

२९

रं ब्रह्मतत्त्वमस्मीति स्वानुभवः। ब्रह्माहमस्मि इति श्रुते। गृही
 ता श्रीगुरोराज्ञया एवं वेद वाक्यतः गुरुतः स्वतः त्रिप्रकारेण
 ब्रह्माहमस्मीति ज्ञात्वा समुक्त इति तथानाया। अहमेतं पुरु
 षपुरुषोत्तमं वेद जानामि महान्तं व्यापकं आदित्यवर्त्मज्योति
 र्मयं तमसः प्रकृतैः परं तात्पर्यं तं न कुरुषं पुरुषमेव विदि
 त्वा मृत्युमतिक्रम्य एति गच्छति अपुनरावर्त्तयेत्यनायास्यं
 मनाय अन्यपंथान विद्यते। अननाय इति प्राप्तेन लोपच्छा

दसःश्रुतिःवेदादमेतंपुरुषंमहांतमादित्यवर्णंतमसःपर
 स्नातमेवविदित्वातुमृत्युमेतिनान्यपंथाविद्यतेयतत्रा
 ह।अन्यथाशास्त्रंगर्तेषुबुधितानवतामिदमवतकृतमज्ञा
 नंकल्पैरपिननिर्वृतिः।यावदज्ञानभावस्यात्रावतद्वैतास्ति
 नावनानेदभावाद्बोदेति।सर्वस्मिन्नेकतालय।ज्ञानंनक्ति
 चवैराग्यंराततरावनसंशयः।ज्ञात्वैकंसदृजंप्रेमविवेकेनैवै
 नान्यतः।तस्मात्साधनान्तरंनास्ति।अत्रनगवद्वचनं यएवंवे

२८

ननवसि।यतःशास्त्रमाह।आत्मानमद्वयंकश्चिज्ज्ञानाति
 जगदीश्वरं।यदेतितत्सकुरुतेनमयंतंस्मकत्रचित्।आत्मे
 वेदंजगत्सर्वंज्ञातंयेनमहात्मनायदृढयावर्तमानंतंनिषेधं
 हमेतकं।नोभगवन्।यद्यपिज्ञानोत्पत्त्यतदनंतरंपुनर्ज
 न्माभावउक्तः।तथापिष्ठाकज्ञानोत्पत्तेःअत्रजन्मनिकृता।
 नांकर्मणांउत्तरकालमाविनांचयानिचातिक्रांतान्यनेक
 जन्मकृतानितेषांचफलमदत्त्वात्राशोनयुक्तइति।तस्मात्त्रि

२९

निपुरुषं प्रकृतिचगुणैः सह सर्वथा वर्तमानोऽपि न स नृयो
जिज्ञायते। बहूनां जन्मनामते ज्ञानवान्मां प्रयते। वासुदेवः। स
र्वमिति समहात्मा सुदुर्लभः। तस्मात्सर्वं श्रद्धां वासुदेवाख्यं
व्ययं ज्ञातव्यं एतत्तत्तेषां नित्यमेव संस्थितं। नातेः परं वेदितव्यं
हि किं वित। एक एव आत्मा परं ब्रह्म संसारधर्मविमुक्तस्त्व।
मिति सिद्धं एव त्वमज्ञं प्राप्नोषि। संसारदुःखान्मुक्तोऽसीति
एतन्न सर्वविमृश्य येन सिद्धं कुरु। अतस्तं वेद किं करो

त्युत्तरकालकृतानां कर्मणां ज्ञानेन र्दो ज्ञानसहजा वित्वा
न विदुः जन्मति ज्ञानोत्पत्तेः प्राक्कृतानां मतीतानेकजन्मां त
रकृतानां कर्मदा दोन युक्तः। तन्न तस्य तावदेव चिरं यावन्न
विमोक्षेत्त ईशिका नृलवत्। सर्वाणि कर्माणि प्रदह्यते॥
मृतिर। ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि न सम्सात्कुरुते तथा। नो
जगदनु॥ सर्वाणि कर्माणि इति विशेषणम्। यथा वर्तमा
न जन्मारेण कर्माणि न क्षीयते। फलदानाय प्रवृत्तान्येव सत्य

प्रकाराण्यपि त्रीणि जन्मान्या रनेतः संदत्तानि वा सर्वाण्ये
 कजन्मारनेतश्च न्यथा कृतविषनाशे सर्वत्रानवस्था प्रसंगः
 शास्त्रानर्थक्यं स्यादिति । अवस्य मेव नोक्तव्यं कृतकर्मसु
 नाशु नमिति । न जन्म जायत इति श्रुत्युक्तं । तेन । ज्ञानाग्नि उप
 सृष्टानि सर्वकर्म बीजानि प्रदह्यते नानु कुर्यंति । तथा च श्रु
 तिः । बीजान्यमुषदग्धानि न प्ररोहेति यथा पुनः । ज्ञानदग्धै
 स्तथा क्लेशैर्नोत्मा संपद्यते पुनरिति । अस्मत्तावत्तज्ज्ञानोत्प

वन्नतः करणानासादीनामवभासकः सन्नतिश्चेत्येव ।
 प्रारब्धकर्मक्षयात् जीवन्मुक्तानां पुनर्जन्मानावः । तथा च
 शास्त्रेणानर्थे तत्परमार्थबुद्धिः कार्यरुमं नश्यति चापरो
 क्षात् प्रारब्धनाशात् सति नासनाशा एव क्रमान्नश्यति चा
 त्ममाया । कर्मणामाया मूलत्वात्मायानाशे सर्वकर्म न
 स्मसाद्भवेत् । ननु स्वेच्छया कृतानां कर्मणां शरीरांतरेण
 पि नो गोतवतुं इति चेत् । तन्न तस्य कर्म फलोपचयकृत्त्वा

पित्तानेन यानारक्षुफलानामपि कर्मणां कृयो न युक्त इ
ति ॥ तदसत् ॥ यथा तेषां मुक्तेषु वनप्रवृत्तफलत्वात् ॥ यथा
पूर्वतन्मवेक्षयमुक्त ईषुर्दनुषोलक्षवेधोन्नरकालमप्यार
क्षवेगक्षयात् पतते नैव निवर्तते श्वशरीरारंभकर्मशरीर
स्थिति ॥ प्रयोजने निवृत्तेऽपि आसंस्कारवेगक्षयात् पूर्ववत्
वर्तते एव किं बहुना यदेदयात्रामात्रार्थमिच्छानिष्ठापरेष्वा
त्रामानि आरोपितमुखदुःखलक्षणान्यारक्षुफलान्यनुज

सैव सत्प्रसाप्येति विमुक्तश्च विमुच्यते ॥ स्वभावतस्त्वं नि
त्यमुक्तस्य वदानी मपि यथा स्वप्नदृष्टस्वप्नगतभये नैव प्रवृ
धः ॥ स्वप्नव्यवहारे सर्वस्मिन्मिथ्या नृते निरस्ते सत्यस्वरूपं
स्वयमेवावशिष्यते ॥ तथैव त्रांतिमूलसंसारमहा स्वप्नव्यव
हारे सर्वस्मिन्मिथ्या नृते निरस्ते सत्यस्वरूपं स्वयमेवाव
शिष्यते ॥ ननु प्रारक्षु कर्मक्षयात् शरीरनाशः ॥ शरीरना
शात् पुनर्जन्मानावः ॥ सर्वविशेषरहितं शून्यमेव जातं ॥ त

यदेदृश्यमस्मितकिंकरिष्यतिस्वामिनकारणानाशोका
यमस्मि। तंतुनाशोपटोस्मिइति कुत्र दृष्टं उच्यते कारणाना
शोकार्यमस्मिइति लोके दृश्यते। यथा रज्जुस्वरूपे ज्ञाते स
र्पज्ञानं निवर्त्तते तथापि न यजनि तं कं पादिकं वर्त्तते। तथा
च श्रुतिः यथा हि निर्लब्धनी वल्मीके मृता प्रत्यस्मात्सयी
तेवमेवेदं शरीरांश्च स्मिन्विदुः शरीरे यति ते स्थिते वा समुक्त
ः इति वादग्वपटवत् इति। श्रुतिरपि सदेव मुक्त इति। ब्र

एतदधिगमे उत्तरप्रवाद्ययोरश्लेषविनाशो तस्य पुत्रा
दयोऽप्यति सुहृदः साधुस्तुं विषंतः पापस्तुं। न
तस्य प्राण उक्ता मंत्यत्रैव समलीयंते। किंच प्राणुनिश्च
याहुं क्रोशो यं ज्ञानेन दह्यते। शरीरं त्वितरत कर्मतः। तदे
ष प्रियवादिनोः। अनारंभं हि ज्ञानेन निर्वीजं क्रियते। अ
पि च अस्म्यजीवन्मुक्तस्य प्राणुनो गार्थं शरीरधारणो
को दोषः। यथा नुतखा तदंघ्रौ रगावत् तथा अविद्याका

निमानोनास्मेवश्रसंगेनदिसुते। एतेइच्छादयश्चात्म
 न्यारोप्यंतेक्षेत्रधर्माः॥ सदृश्यं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवा
 नपि। ध्यायतीवलीलायतीचेतिदिश्रुते। गुणागुणेषुव
 र्त्रेतेत्यनुसंधानेनशरीरयात्रास्थितिः॥ अन्यथाशरीर
 यात्रास्थितिर्नप्रसिद्धेत। तथाच। गतसंगस्यमुक्तस्यज्ञा
 नावस्थितचेतसः। यज्ञायाचरतः। कर्मसमग्रं प्रलीयते वि
 जीवन्मुक्तश्चरत्येवशरीरयात्रात्पूर्वं त्विदं विनाशं शृ

८

नदृश्यते। अथातश्चादेशोनेतिनेति॥ अस्थूलमनरावहृस्व
 अदीर्घइतिश्रुतेः। यतोवाचोनिवर्त्रेतेष्वप्राप्यमनसामदृश्य
 वाचानामुदितिमित्यादिनिषेधस्यसिद्धिर्नास्ति सर्वस्यनि
 षेधस्यसावधिकत्वात्। अतएवमत्यस्वरूपश्चवशिष्यते
 यन्निषेधद्वाराश्रमदुक्कंतत्तत्पूर्वंपंचम्यनत्वात्मनः। यदा
 त्मनश्चमदुक्कंतवतितदाबंधाधुत्रेणकार्यकथंनिर्वह
 तिअतएवमदेवप्रमाणमात्मनसंशयनिःसंज्ञावेश्रुति

हिनेवा दमिदमुच्यते किंच प्रमाणाविषयत्वात्तास्मिन्न
 हेति प्रसज्जते असदेव प्रसन्नं सत्यं स्वरूपं स्वयमेवावशि
 ष्यते तत्किं मर्थं मंगी करणीयं तदसत् शृणु निर्मुच्या पित्तं
 च संप्रैस्व स्वरूपं न मुंचति नास्मात्मेति यो देव इति वक्तुं
 ननु ज्यते किंच अमावस्या यथा चंद्रो दृश्यते नाह्न्यो गत
 : तथा आत्मानं योगेन नास्तेन स्फुटः तरः यथा चंद्रो दृश्य
 मावस्यामलिंगत्वात् न दृश्यते दृश्यं ह्यथा दृष्टुर्मवद्दरो

नः परिस्थितिः प्रमाणापेक्षानत्वात्मनः आत्मनश्च
 प्रमाणापेक्षा सिद्धे कस्य प्रमादृत्वं स्यात् यस्य प्रमादृत्वं
 स एव बोधात्मेति निश्चीयते अतएव सतः सिद्धरावात्मन
 प्रमाणापेक्षया हि दं दृश्यं जातस्य तदविद्यया नत्वा प्रती
 तिमात्रं कूटस्थ नित्यता सिद्धत्वादात्म सत्ता सामान्यं अनुसृ
 तं वचनं एव नाभावे विद्यते सतः अतः सत्स्थूलकार्यं च
 सत्सूक्ष्मकारणतश्चर्वे विदिवर्त्तरूपेण ब्रह्मेव ज्ञाति ॥

प्रमाणं सदेवसौम्य इदमग्र आसीत्तत्तज्ज्ञानमनंतं ब्रह्म
स्मृतिरपि अविनाशितुतद्विधियेन सर्वमिदं ततमित्या
दि किंच ब्रह्म सद्भावे प्रमाणं पेक्षानास्ति स्वतः प्रमाणं
ब्रह्म जाग्रदाद्यवस्थात्रयेषु प्रमादृत्वात्मनि चारातकटस्थ
नित्यतासिद्धिः सुषुप्तेष्वनिवृत्तिरिति चेत् न तत्रापि प्र
मेयत्वमेव निवारयति सर्वलोकाः कथं नाहमत्र सुषुप्ते
किं विदुषतश्च वानिति न प्रमादृत्वं असिद्धस्य हि वस्तु

कस्मात्

निरवधारित इत्यादि यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्र
श्रेयः कनकं जिघ्रेत्तु येनेदं सर्वं विज्ञातं तं केन विजानी
कुर्यात्सिद्धान्तान्योस्ति श्रोतानान्योस्ति विज्ञातायद
मात्मा विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति एतत्सर्वं
मात्मैव श्रुतस्तज्ज्ञासकं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावं
तत्तन्ममेवात्मा तत्त्वं इति वेदांतविद्ब्रह्मवः श्रुति
गदेन ज्ञायमानं ब्रह्म परोक्षवृत्तिः साधनेन माया

वेस्तारः सर्वनृतस्य विस्तोर्विश्वमिदं जगता दृष्टममा
रादनेदेन विवक्षारौः यस्मात्तज्ज्ञानादतेनास्मर्थस
तात्तज्ञानं बुकशं राकं वक्रुधाकारं शृणुअनिर्वाच्या
यालक्षणाक्रिययानानानावंनयति तथा च
नित्यमायानिः पुरुषोर्पदयंते ननु वावेतो ब्रह्मणोक्त
मेयं ननु वास्तवं दैतं नवतु मेवंश्च विद्यया कृत्वा दैतमि
किं विदुः प्राचयत्र हि दैतमिव नवति तदितर इतरं पश्य

कस्योपसीयंते रावामुत्रार्जितो पुण्यलोकः
पक्षीणो पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति अतः
श्रेष्ठं स्वर्गं लोके स्पर्धादुः स्वर्गो गते पतनं दुः स्वर्गं
निदुः स्वातदुः स्वर्गमाप्नोति श्रुतिरपि मृ
माप्नोति यद्दहना नेव परपतियो अन्यदेवतां
तस्य देवानां पशुः अन्यो माव न्यो ह मस्मीत्युपास
तन स वेदयथा पशुः तस्मात् अन्यविद्यां परित्यज्य इमां

प्रविद्यते सर्वसंशयः॥ स्वीयं ते चास्य कर्माणि तस्मिन् न
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि तस्मात्कुर्वते तं न
विवर्तयति॥ इदानीं अन्यविद्योपासने दोषमा-
नित्यमाया विद्या क्रिया उपदिशंति कालांतरेण च
मेव न च दर्शयति॥ श्रुतिरपि सर्वविद्या क्रिया परा॥
किं विदुः॥ अथो हो न वेत्तन्नित्यत्वं प्रसज्यते घटव-
त्ति अमुमेवाद्यं॥ श्रुतिरप्याह तदे-

कस्योपकारः किं उपकारस्त्रिविधश्चेति तत्कथं
जनसंज्ञाषणं वेति॥ दर्शनेन पापं ह्यो न वेति॥ न
श्रेयोन्नरोन्नरं वृद्धिः॥ न वेति॥ संज्ञाषणो न मोक्षो न व-
नित्यशुद्धबुद्धिमुक्तसत्त्वस्वभावस्वरूपो दंगव विधोवो-
चार्यप्रसादात्तज्ज्ञानात्प्रबुद्धः॥ संसारविनिर्मु-
न वेति॥ श्रुतिरपि॥ आचार्यवाग्युरुषो वेद॥ आचार्याद-
देत विद्या विदिता॥ तस्मिन् शोकमात्मवित्तु निद्यते हृदयं

विद्याः प्रबुद्धसर्वस्मिन्मिथ्याभूतेऽप्रमेयं स्वरूपं स्वयमे
प्रक्रियते मरावं जीवन्मुक्तः प्रारब्धकर्मजनितफलाव
लोकमनुग्रहपूर्ववन्निष्ठतिशास्त्रमपि। ज्ञात्वा
सर्वं यथोक्तं यथाकंपनमुचति विधुक्ताखिलमोहोपि
निर्जिततथात्मनि। अस्य जीवन्मुक्तस्य देहधारणं लोक
मेवार्थमिति श्रुतिरपि। अज्ञानाच्छादनस्वशरीरं नोप
किं विद्यते। यमिलोकस्योपकारार्थाय च परिग्रहेत। नो न गत

अद्वैतानां नानाशक्तिकानां उत्पत्त्या
न प्रकाशयेत्। यस्य देवे परात्तक्रिय
पेतकथिताद्यार्थाप्रकाशं ते महा
श्रीमं हिमवेदांतशास्त्रप्रक्रियां श्रीम
जकाचार्य श्रीमं संकरकृतवदिर्मुखां
संज्ञानदाक्षिणी अध्यात्मविद्योपदेशविधिसमा

निदयः। अविद्यामांशयः। सर्वविद्याकीदृशी अत्र न गवतोऽं
 विद्वान्। रातगुह्यपवित्रमिदमुत्तमं। प्रत्यक्षावगमं धर्मं
 ग्लोकमनुत्तमं। किंच यथाग्निदेवादिनां स्वर्गादि फ
 लानां संपूर्णं च यद्वा ब्रह्मविद्याविज्ञानादपि परमपुरु
 षं निरूपयन्तथात्मनि। श्रुतयो ब्रह्मविद्यानंतरं मोक्षं प्र
 मेयं। अर्थमिति। तद्वारयति। ब्रह्मविदाप्नोति परं। इ
 किंचिद्विप्रलोकस्यैव। अनुगमनं वेदानुसाशनमिति अ